

ΔΕ 15 ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

«Οἷον καὶ φοβηθῆναι... τὸ μέσον.» ΤΟ ΠΡΕΠΟΝ / ΔΕΟΝ ΟΡΙΖΕΙ ΤΟ ΜΕΣΟΝ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΟΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΓΝΩΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

1. «Οἷον καὶ φοβηθῆναι...οὐκ εὖ»

Παραδείγματα συναισθημάτων (παθῶν) που αποδεικνύουν ότι σ' αυτά υπάρχει και υπερβολή και έλλειψη και το μέσον.

Στη συνέχεια της 14^{ης} ενότητας ο Αριστοτέλης είχε καταλήξει στη θέση ότι οι ηθικές αρετές σχετίζονται με τα συναισθήματα και τις πράξεις, γιατί σ' αυτά υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και το μέσον. Έρχεται, λοιπόν, στην ενότητα αυτή να αποδείξει την παραπάνω θέση με επαγωγικό τρόπο δίνοντας ενδεικτικά κάποια παραδείγματα συναισθημάτων, τα οποία διακρίνονται σε ευχάριστα και δυσάρεστα. Τονίζει ότι σ' αυτά υπάρχει υπερβολή και έλλειψη, καθώς μπορούμε να τα βιώσουμε είτε σε μεγαλύτερο είτε σε μικρότερο βαθμό. Αν τα αισθανόμαστε σε μεγαλύτερο βαθμό («μᾶλλον»), τότε φτάνουμε στην υπερβολή, ενώ, αν τα αισθανόμαστε σε μικρότερο βαθμό («ἥττον»), φτάνουμε στην έλλειψη. Όμως, ούτε το «μᾶλλον» ούτε το «ἥττον» είναι καλά («οὐκ εὖ»), όπως υπογραμμίζει ο φιλόσοφος, γιατί έτσι απομακρυνόμαστε από τη μεσότητα.

Πρέπει, μάλιστα, να σημειώσουμε ότι μετά τα **επιρρήματα «μᾶλλον» και «ἥττον»** εννοείται η **γενική συγκριτική «τοῦ δέοντος»**, η οποία προσδίδει **δεοντολογικό χαρακτήρα** στο κείμενο και καθορίζει τα **όρια του μέτρου**, της ηθικά ορθής πράξης.

2. «τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἔνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς.»

Τα κριτήρια / προϋποθέσεις της μεσότητας

Για να μπορέσει να διατηρηθεί η μεσότητα στα συναισθήματα, που είναι και το «ἄριστον», πρέπει να τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες παρουσιάζονται από τον φιλόσοφο με πολυσύνδετο σχήμα που προσδίδει έμφαση. Συγκεκριμένα, πρόκειται για δεοντολογικούς κανόνες – γι' αυτό και επαναλαμβάνεται συνεχώς ή εννοείται το «δεῖ» – που μας κατευθύνουν προς την ηθικά ορθή πράξη. Η εφαρμογή

τους απαιτεί μόχθο και επίπονη προσπάθεια. Αυτοί οι **κανόνες** είναι:

α. «ὄτε δεῖ»: η χρονική στιγμή κατά την οποία πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

β. «ἐφ' οἷς (δεῖ)»: τα πράγματα, οι συνθήκες σε σχέση με τις οποίες πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

γ. «πρὸς οὓς (δεῖ)»: οι ἄνθρωποι σε σχέση με τους οποίους πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

δ. «οὗ ἕνεκα (δεῖ)»: ο λόγος για τον οποίο πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

ε. «ὡς δεῖ»: ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα.

Ὅπως αναφέραμε και προηγουμένως, ο Αριστοτέλης σκόπιμα επαναλαμβάνει ή εννοεί τύπους του ρήματος «δεῖ» («καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον (τοῦ δέοντος)», «ὄτε δεῖ», ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὓς (δεῖ)», «οὗ ἕνεκα (δεῖ)», «ὡς δεῖ»), για να δώσει **δεοντολογικό περιεχόμενο** στο κείμενο και να **κατευθύνει τους ανθρώπους προς την ηθικά ορθή συμπεριφορά**. Πώς όμως καθορίζεται η ηθικά ορθή συμπεριφορά; Κάθε κοινωνία έχει κάποια κριτήρια ορθής συμπεριφοράς. Στην περίπτωση των αρχαίων Ελλήνων τα κριτήρια αυτά εντάσσονται μέσα στο πλαίσιο της πόλης-κράτους, γιατί ας μην ξεχνάμε ότι **ο αρχαίος Έλληνας λειτουργούσε πάντα ως μέλος του συνόλου και όχι ως άτομο**. Τα κριτήρια λοιπόν αυτά είναι τα εξής:

α. οι γραπτοί νόμοι της πόλης-κράτους: αυτοί ήταν άλλωστε που καθόρισαν τη στάση του Σωκράτη, όπως αυτή παρουσιάζεται στον πλατωνικό διάλογο *Κρίτων*, όταν του προτάθηκε να δραπετεύσει,

β. η παράδοση: οι άγραφοι νόμοι, τα πρότυπα και τα παραδείγματα προς μίμηση ή προς αποφυγή, που προβάλλονταν, υποδείκνυαν τον ορθό τρόπο συμπεριφοράς,

γ. η λογική, δηλαδή ο ορθός λόγος: η λογική και ιδιαίτερα η λογική του φρόνιμου ανθρώπου υποδείκνυε την ενδεδειγμένη συμπεριφορά (η έννοια της λογικής θα αναφερθεί στη συνέχεια).

Παρόμοια με αυτά των αρχαίων Ελλήνων κριτήρια ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και των σύγχρονων Ελλήνων. Έτσι κι εμείς ρυθμίζουμε τη συμπεριφορά μας ανάλογα με τους γραπτούς νόμους του κράτους και τους άγραφους νόμους, που απορρέουν από τις λαϊκές μας παραδόσεις, τις ιστορικές μας καταβολές και τη θρησκευτική συνείδηση των

ανθρώπων.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι τα κριτήρια αυτά συμπεριφοράς, που μας φέρνουν πιο κοντά στη μεσότητα, δεν μένουν σταθερά, αλλά **μεταβάλλονται** σε περιεχόμενο, ανάλογα με την κοινωνία, την εποχή, τον τόπο, τα πρότυπα και άλλους παράγοντες. Επομένως, προκύπτει ότι **την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος**, ο οποίος οφείλει να καταβάλλει **επίπονη προσπάθεια και αγώνα**.

3. «μέσον τε καὶ ἄριστον»

Ο σωστός χρόνος, τα σωστά πράγματα, οι σωστοί άνθρωποι, ο σωστός σκοπός, ο σωστός τρόπος συνιστούν τις παραμέτρους εκείνης της ισορροπίας/συμμετρίας που παράγουν το τέλειο αποτέλεσμα, δηλαδή το μέσον και άριστον. Ο Αριστοτέλης κάνει σαφές ότι η αρετή δεν είναι συναίσθημα (φόβος, οργή, θάρρος), όμως προκύπτει από μια συγκεκριμένη αντιμετώπιση του συναισθήματος. Έτσι **η ηθική αρετή προκύπτει από μια λογική επέμβαση του ανθρώπου στο συναίσθημα που περιγράφεται με τις πέντε συνθήκες του «δεῖ»**. Για να κατακτήσει ο άνθρωπος το «μέσον τε καὶ ἄριστον» χρειάζεται να διαθέτει εκείνη τη φρόνηση ώστε να ανταποκρίνεται στις πέντε απαιτήσεις του δέοντος και να ρυθμίζει την ένταση του συναισθήματος. Έτσι, όσον αφορά την ουσία της, η αρετή είναι μια μεσότητα, όσον αφορά όμως το «ἄριστον», είναι μια ακρότητα που συμπίπτει με το «υπέρτατο» αγαθό προς το οποίο πρέπει να αποβλέπει ο άνθρωπος. Το «ἄριστον», αν και είναι ακρότητα, συμπίπτει με το μέσον, γιατί αποτελεί τον υπέρτατο βαθμό τελειότητας. Η αρετή είναι μεσότης ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη, αλλά καθαυτή είναι τέλεια, δηλαδή έχει τον ανώτατο βαθμό τελειότητας, καθώς ούτε να ξεπεραστεί μπορεί από κάτι άλλο ούτε όμως υπολείπεται και σε σχέση με κάποιο άλλο.

Συμπερασματικά, στο χωρίο αυτό **φαινομενικά** έχουμε **οξύμωρο σχήμα**, καθώς ο Αριστοτέλης ταυτίζει το μέσον με το άριστο. Το μέσον, όπως έχει ήδη αναφέρει ο φιλόσοφος, βρίσκεται ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη. Το «ἄριστον» όμως κανονικά αποτελεί ακρότητα και όχι μεσότητα, καθώς βρίσκεται στην υπερβολή. Για τον Αριστοτέλη **«ἄριστον» είναι η τελειότητα, το «τέλος», η ανώτερη αξία των όντων που προκύπτει από τη μεσότητα**. Εδώ λοιπόν αποκτά τη σημασία του **ιδανικού, του**

προτύπου, της μετρημένης συμπεριφοράς που οφείλουμε να ακολουθήσουμε, αν θέλουμε να κατακτήσουμε την αρετή, που είναι η μεσότητα. Έτσι οι δύο έννοιες τελικά ταυτίζονται και η αντίφαση αίρεται. **Αξιοπρόσεκτη είναι η θέση και το γένος της αντωνυμίας «ὄπερ», η οποία αναφέρεται στη λέξη «ἄριστον», κι έτσι, συσχετίζεται και ετυμολογικά η λέξη «ἄριστον» με τη λέξη «ἀρετῆς».**

4. «Ὅμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον.»

Ο Αριστοτέλης είχε αναφέρει ότι η ηθική αρετή σχετίζεται με τα συναισθήματα και τις πράξεις. Σ' αυτή την ενότητα βέβαια έφερε παραδείγματα που αφορούν μόνο τα συναισθήματα και όχι τις πράξεις. Διευκρινίζει όμως ότι αυτό που συμβαίνει στα συναισθήματα συμβαίνει και με τις πράξεις· και σ' αυτές, δηλαδή, υπάρχει και υπερβολή και έλλειψη και το μέσον και πρέπει να πληρούνται οι ίδιες προϋποθέσεις με εκείνες των συναισθημάτων. **Η μεταξύ τους αναλογία δηλώνεται με τη χρήση του επιρρήματος «ὁμοίως».**

«Ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη... οὔσα τοῦ μέσου» Η ΑΡΕΤΗ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΕΙΔΟΣ ΜΕΣΟΤΗΤΑΣ

«Ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη ... καὶ κατορθοῦται· ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς»

Ανεπιθύμητες οι ακρότητες στα πάθη και στις πράξεις, επιθυμητή η μεσότητα.

Η διπλή χρήση των «δεῖ» («ὅτε δεῖ», «ὡς δεῖ»), τα τρία «δεῖ» που εννοούνται («ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὓς (δεῖ)», «οὗ ἕνεκα (δεῖ)»), η εννοούμενη γενική συγκριτική («καὶ μᾶλλον καὶ ἤττον (τοῦ δέοντος)») και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινέεται» υποδηλώνουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της αρετῆς, η οποία καλλιεργείται ως προορισμός από την «πόλιν». Οι τύποι αυτοί φανερώνουν ότι ο Αριστοτέλης έδινε πολύ μεγάλη σημασία στην άποψη της κοινῆς γνώμης ως έκφραση των πολιτῶν της πόλης, του υψηλότερου τύπου κοινωνίας που μπορεί να πετύχει την ευδαιμονία. Η κοινή γνώμη, δηλαδή η κοινωνία, είναι αυτή που καθορίζει τι είναι σωστό και τι λάθος, ποια συμπεριφορά πρέπει να ακολουθούμε και ποια όχι και αυτή είναι που ψέγει ή επαινεί τα συναισθήματα και τις πράξεις μας. Εξάλλου, σ' αυτό ακριβώς έγκειται και η **διαφορά του Αριστοτέλη από τον Πλάτωνα. Η αρετή, για τον Αριστοτέλη, είναι μια ανθρώπινη**

ιδιότητα, η οποία μπορεί να προσεγγιστεί και να κατακτηθεί από τον καθένα που λειτουργεί με βάση τη λογική, τον ορθό λόγο, και καταβάλλει επίπονη προσπάθεια. Αντίθετα, η πλατωνική αρετή τοποθετείται σ' έναν κόσμο νοητό και μεταφυσικό, έξω από τον χώρο της πρακτικής ζωής του ανθρώπου.

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί κάποιες εκφράσεις, για να αξιολογήσει την υπερβολή, την έλλειψη και τη μεσότητα. Έτσι απορρίπτει την υπερβολή («μᾶλλον») και την έλλειψη («ἥττον») αρχικά με μια ήπια φράση, «ἀμφοτέρα οὐκ εὔ», η οποία αποτελεί και **σχῆμα λιτότητας**. Στη συνέχεια γίνεται πιο σαφής και κατηγορηματικός λέγοντας πως η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν σφάλμα και κατακρίνονται («ἢ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἡ ἔλλειψις»). Αντίθετα, η μεσότητα σχετίζεται με το «ἄριστον» και την αρετή, είναι το σωστό και επαινείται («τὸ δὲ μέσον ἐπαινέται καὶ κατορθοῦται»). Οι ρηματικοί τύποι «ἀμαρτάνεται» και «κατορθοῦται» αναφέρονται στο **έργο του υποκειμένου της ηθικής πράξης**, ενώ οι φράσεις «ὄτε δεῖ ... ὡς δεῖ» και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινέται» υποδηλώνουν την **κοινωνική διάσταση της αρετής**. Συμπληρωματικά αναφέρεται ότι οι ρηματικοί τύποι «ἀμαρτάνεται» και «κατορθοῦται», «ψέγεται» και «ἐπαινέται» συνιστούν **χιαστό σχῆμα**.

«Ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη... οὔσα τοῦ μέσου»

Ο συλλογισμός

1^η προκείμενη: το μέσον επαινείται και είναι το σωστό
(«τὸ μέσον ἐπαινέται καὶ κατορθοῦται»)

2^η προκείμενη: ο έπαινος και το σωστό σχετίζονται με την αρετή
(«ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς»)

Συμπέρασμα: επομένως, η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας
(«μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ»).

Στο συμπέρασμα, το οποίο προκύπτει λογικά, η **αρετή** ορίζεται ως **«κάποια» (τις) μεσότητα**, διατηρεί δηλαδή την **υποκειμενικότητα** στον προσδιορισμό του

περιεχομένου της. Η αρετή είναι απλώς μια μορφή μεσότητας, προσδιοριζόμενη από τις πέντε σταθερές μεταβλητές (δεῖ), και όχι συγκεκριμένη αντικειμενικά και απόλυτα καθορισμένη για όλους μεσότητα.

Μεθοδική εκτύλιξη της αριστοτελικής σκέψης.

Στην ενότητα αυτή είναι φανερό η μεθοδικότητα της σκέψης του Αριστοτέλη: υποβάλλει τις υποθέσεις και το δυνητικό συμπέρασμα σε λογικό έλεγχο με τη χρήση παραδειγμάτων και διατυπώνει έναν δεύτερο συλλογισμό. Ο λογικός αυτός έλεγχος τον οδήγησε στην οριστικοποίηση του συμπεράσματός του και γι' αυτό χρησιμοποιεί μια **οριστική έγκλιση** («Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή...»), που εκφράζει το **πραγματικό** και τη **βεβαιότητα**. Ο τρόπος αυτός διερεύνησης είναι **απόλυτα επιστημονικός**, καθώς υποδηλώνει ότι ο φιλόσοφος είναι ανοιχτός σε περαιτέρω διερεύνηση, δεκτικός και σε άλλες σκέψεις και ιδέες, ενώ απέχει από τον δογματισμό. Έτσι προάγεται η επιστημονική έρευνα και οι επιστήμες εξελίσσονται.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Σχήμα λιτότητας

«οὐκ εὖ»: εκφράζει με ήπιο τρόπο την αποδοκιμασία της υπερβολής και της έλλειψης από τον Αριστοτέλη.

Πολυσύνδετα σχήματα

«οἷον **καὶ** φοβηθῆναι **καὶ** θαρρῆσαι **καὶ** ἐπιθυμῆσαι **καὶ** ὀργισθῆναι **καὶ** ἐλεῆσαι **καὶ** ὄλως ἡσθῆναι **καὶ** λυπηθῆναι ἔστι **καὶ** μᾶλλον **καὶ** ἥττον»:

τονίζει τη διάκριση των συναισθημάτων σε ευχάριστα και δυσάρεστα, καθώς και τις έννοιες της υπερβολής και της έλλειψης.

«τὸ δ' ὅτε δεῖ **καὶ** ἐφ' οἷς **καὶ** πρὸς οὓς **καὶ** οὗ ἕνεκα **καὶ** ὡς δεῖ»:

δίνει έμφαση στις προϋποθέσεις που πρέπει να ισχύουν, για να τηρηθεί το μέσον στα συναισθήματα.

«ὑπερβολὴ **καὶ** ἔλλειψις **καὶ** τὸ μέσον»:

τονίζει τα στοιχεία που συσχετίζουν την αρετή με τα συναισθήματα και τις πράξεις.

Αντιθέσεις

«ή μὲν ὑπερβολή ... ἢ δ' ἔλλειψις».

Μέσα στην ίδια περίοδο αντιτίθενται επίσης οι ρηματικοί τύποι: «ἀμαρτάνεται ≠ κατορθοῦται», «ψέγεται ≠ ἐπαινεῖται»: τονίζεται η αποδοκίμασία της υπερβολής και της ἔλλειψης και η αποδοχή της μεσότητας.

Πρωτύστερο σχῆμα

«ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται»:

δίνει ἔμφαση στον ἔπαινο και την αποδοχή της μεσότητας.

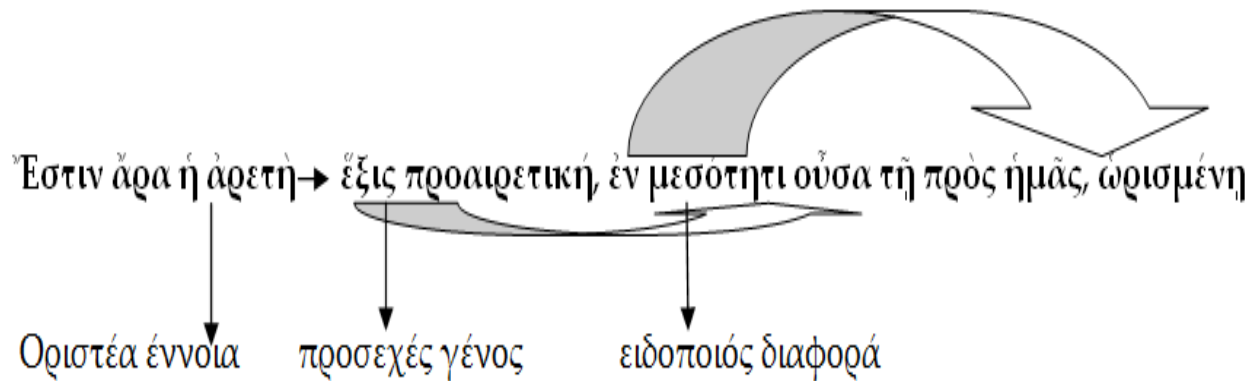
«Ἔστιν ἄρα... καὶ αἰρεῖσθαι» Ο ΠΛΗΡΗΣ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

1. «Ἔστιν ἄρα... ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»

Μετά από τρεις ενότητες, στις οποίες ο Αριστοτέλης μας παρουσίαζε τα γνωρίσματα της ηθικής αρετής, ἔρχεται στη 15^η ενότητα να μας δώσει ως συμπέρασμα («ἄρα») τον **πλήρη ορισμό της αρετής**. Είναι, λοιπόν, η αρετή μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο. Βρίσκεται στη μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια και καθορίζεται από τη λογική και μάλιστα τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου.

Πριν δώσουμε αναλυτικά τα γνωρίσματά της, ας θυμηθούμε τι περιεχόμενο της δίνει ο φιλόσοφος. Η **αρετή**, λοιπόν, είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στον άνθρωπο, αλλά και στα ζώα και στα πράγματα. Δεν είναι, επομένως, αποκλειστικά και μόνο μια **ηθική ιδιότητα που απορρέει από την επανάληψη ηθικών ενεργειών**, αλλά επίσης η **ικανότητα, το προτέρημα των ἔμψυχων ἢ των ἀψυχων, που τους δίνει τη δυνατότητα να βρίσκονται στην τέλεια κατάστασή τους και να επιτελούν με σωστό τρόπο το ἔργο για το οποίο είναι προορισμένα από τη φύση**.

Ας περάσουμε, όμως, τώρα στην ανάλυση των **γνωρισμάτων της αρετής**, όπως αυτά δίνονται μέσα από τον ορισμό της:

λόγω καὶ ὧ ἡ ἀρετὴ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.

Κριτήρια ὀρισμοῦ της μεσότητος

Οριστέα ἐννοία: Αρετή

Ἐννοια γένους:

α. «ἕξις»: ο ὅρος προέρχεται ἀπὸ το θέμα του μέλλοντα («ἕξω») του ρήματος «ἔχω». Ο Αριστοτέλης θεωρεῖ ὅτι ἡ «ἕξις» εἶναι **το προσεχές γένος της αρετῆς** καὶ δίνει στον ὄρο ηθικό περιεχόμενο: εἶναι το μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που προκύπτει ἀπὸ συνήθεια ἢ επαναλαμβανόμενη ἀσκηση. Η ποιότητα, λοιπόν, των ἕξεων εξαρτάται ἀπὸ την ποιότητα των ενεργειῶν μας. Ἄρα, δὲν ἀρκεῖ να χαρακτηρίζουμε τις αρετές ἕξεις, ἀφοῦ αὐτές διακρίνονται σε καλές καὶ κακές, ἀλλὰ να βρούμε το ιδιαίτερο ἐκεῖνο γνώρισμα, την ειδοποιό διαφορά που τις διαφοροποιεῖ ἀπὸ τις ἄλλες ἕξεις.

β. «προαιρετικὴ»: εἶναι ἡ **ελεύθερη καὶ ἔλλογη ἐκλογή καὶ βούληση** (*Ἠθικά Νικομάχεια*, 1111b-1112a), που αποτελοῦν ἀπαραίτητη προϋπόθεση για να κάνει ὁ ἄνθρωπος σωστή ἐπιλογή ενεργειῶν καὶ να κατακτήσει το μέτρο ἀποφεύγοντας τις ακρότητες, δηλαδή την υπερβολή καὶ την ἔλλειψη. Την ευθύνη, λοιπόν, για την κατάκτηση της ηθικῆς αρετῆς την ἔχει ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος. Ἀν ὁ δρόμος πρὸς την αρετὴ δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα ἐλεύθερης βούλησης, ἀλλὰ καταναγκασμοῦ, τότε ἡ αρετὴ δὲν θα εἶχε καμία ἀξία για τον ἄνθρωπο. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, **τρεις εἶναι οἱ ἀναγκαῖοι**

όροι για την ύπαρξη της αρετής:

α) η «προαίρεσις», η ελεύθερη και έλλογη εκλογή και βούληση

β) ο άνθρωπος να έχει συνείδηση της πράξης του («εἰδώς») και

γ) να την πραγματοποιεί με σιγουριά και σταθερότητα («βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως»).

Συγκεκριμένα, οι τρεις παραπάνω προϋποθέσεις για την ύπαρξη της αρετής αναφέρονται από τον φιλόσοφο ως εξής: «πρῶτον μὲν ἔαν εἰδώς, ἔπειτ' ἔαν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἔαν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη» (*Ηθικά Νικομάχεια*, 1105 a 30-31).

Ειδοποιός διαφορά:

γ. «έν μεσότητι οὔσα»: η μετοχή συνάπτεται στον όρο «ἔξις» και προσθέτει την ειδοποιό διαφορά στον ορισμό της αρετής. Δεν πρόκειται για οποιαδήποτε ἔξη, αλλά για ἔξη που την χαρακτηρίζει η μεσότητα και μάλιστα η «πρὸς ἡμᾶς».

Τα υποκειμενικά κριτήρια («πρὸς ἡμᾶς»): το μέσον αυτό δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο ούτε είναι ένα για όλους. Είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμᾷ διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κ.τ.λ.

δ. «τῇ πρὸς ἡμᾶς»: η μεσότητα προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια. Αυτό προκύπτει ως εξής: αφού η αρετή είναι ἔξη, δεν είναι μια οποιαδήποτε ἔξη, αλλά ἔξη που την χαρακτηρίζει η μεσότητα και μάλιστα η «πρὸς ἡμᾶς», η οποία σχετίζεται με τον ίδιο τον άνθρωπο και τις επιλογές του, οι οποίες ρυθμίζονται από εξωγενείς και μεταβλητούς παράγοντες.

ε. «ῶρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»: το μετοχικό αυτό σύνολο συνάπτεται στον όρο «έν μεσότητι» και δίνει τα κριτήρια προσδιορισμού της υποκειμενικής μεσότητας με τα οποία περιορίζεται το υποκειμενικό στοιχείο και κερδίζει σε αντικειμενικότητα. Γι' αυτό ο Αριστοτέλης σπεύδει να διευκρινίσει ότι ο κοινός κανόνας, που θα εξασφαλίσει το στοιχείο της αντικειμενικότητας στην ανθρώπινη αυτή ιδιότητα, είναι η **ανθρώπινη λογική, ο ορθός λόγος**. Προχωρεί μάλιστα με ακόμη

αυστηρότερο τρόπο στον καθορισμό του αντικειμενικού αυτού κριτηρίου: δεν μετράει γι' αυτόν τόσο η κοινή ανθρώπινη λογική όσο η **λογική του φρόνιμου ανθρώπου**, του ανθρώπου που «βουλεύεται εὔ» (*Ηθικά Νικομάχεια* 1141 b 10). Συγκεκριμένα, οι έννοιες «λόγος» και «φρόνιμος» έχουν το εξής περιεχόμενο:

«λόγος»: ο **λόγος - φρόνηση** αποτελεί ένα από τα στάδια της πορείας προς την αρετή, αφού με αυτόν ο άνθρωπος μπορεί να διακρίνει τις καλές από τις κακές πράξεις. Το άλλο στάδιο είναι ο νόμος, που συνηθίζει τους ανθρώπους να ενεργούν ενάρετα ως πολίτες. Άρα, ο λόγος βοηθά τον νόμο να τελειοποιεί το έργο του.

«φρόνιμος»: η φρόνηση συνδέεται με τον λόγο και αν υπάρχει αυτή, υπάρχουν συγκεντρωμένες στον άνθρωπο και όλες οι άλλες αρετές. Ο φρόνιμος άνθρωπος είναι αυτός που θα καθορίσει με τη λογική του το «δέον», τις σωστές ενέργειες που πρέπει να ακολουθούνται μέσα στην κοινωνία. Το περιεχόμενο, όμως, της έννοιας «φρόνιμος» και «δέον» δεν μπορεί να καθοριστεί με σαφήνεια. Στον αντικειμενικό προσδιορισμό τους παίζει ρόλο τόσο η ανθρώπινη λογική όσο και η εποχή, η κοινωνία, τα πρότυπα των ανθρώπων, στοιχεία τα οποία συνεχώς μεταβάλλονται.

2. «Μεσότης δὲ δύο κακιῶν... καὶ αἰρεῖσθαι.»

Ορισμός της μεσότητας.

Στο τέλος του κειμένου δίνεται με πληρότητα ο ορισμός της μεσότητας. Η μεσότητα λοιπόν βρίσκεται **ανάμεσα σε δύο κακίες, από τις οποίες η μία βρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη στην πλευρά της έλλειψης**. Άλλες από αυτές τις κακίες παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει, **το “δέον”**, το οποίο είναι **το μέσον** και το σωστό. Αυτές τις κακίες τις συναντάμε στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ αντίθετα **η αρετή βρίσκει και επιλέγει αυτό που πρέπει, δηλαδή τη μεσότητα**. Προσοχή: η μεσότης **δεν** είναι μετριότητα (=κάτι ουδέτερο, μετριοπαθές και αδιάφορο), αλλά δυσεπίτευκτη κορύφωση ενός απαιτητικού διά βίου αγώνα.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Αντιθέσεις

«κακία» ≠ «ἀρετή»

«ὑπερβολή-ἔλλειψις» ≠ «μεσότης»

Ἐλεη και βραχυλογία «ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ (αντί «τῷ λόγῳ, ὄν») ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»

Πολυσύνδετο σχῆμα: «καὶ εὕρισκειν καὶ αἰρεῖσθαι»

Τονίζει τον στόχο της ἀρετῆς να βρίσκει και να ἐπιλέγει το σωστό και να ἀποφεύγει το λάθος. Τονίζει ἐπίσης την “**προαίρεσιν**”, την ἐλεύθερη ἐπιλογή και προσωπική ἐυθύνη ως βασικό στοιχείο της ἠθικής ἀρετῆς, που συνδέεται με τη διανοητική ικανότητα του ἀνθρώπου, ἐφόσον προϋποθέτει ὠριμη σκέψη.

Πάντως γενικά, ο λόγος του Ἀριστοτέλη διακρίνεται για ἄλλη μια φορά ἀπό λιτότητα και ἀπλότητα.